

УДК 800.732:801.541.1

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Власенко В. В.

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», Сімферополь
E-mail: uakafedra@mail.ru

У статті розглянуто епістолярну спадщину Лесі Українки, її лінгвостилістичні особливості. Зосереджено увагу на авторському мовомисленні, ставленні до діалектної лексики, формування норм літературної мови, культури мовлення. Спостереження проілюстровано прикладами, у яких виразно простежується високий рівень володіння мовою, поєднання свого рідного й чужомовного, народного й книжного. Підтверджується думка В. Русанівського, що мова Лесі Українки – це на початок ХХ ст. зразок інтелігентної мови Східної України.

Ключові слова: Леся Українка, епістолярій, епістолярна спадщина, європеїзм, літературна мова.

У творчій спадщині Лесі Українки листування посідає особне місце і не втрачає актуальності з плином часу. У листах – увесь непростий світ взаємин письменниці з різними людьми. Це листи до найближчого родинного (мати, батько, брати, сестри, родина дядька Михайла Драгоманова) та літературного оточення (І. Франко, М. Павлик, О. Кобилянська, М. Старицький, Ф. Колесса, А. Кримський), а також до відомих науковців, громадських та культурних діячів. Листи поєднували Лесю Українку, яка вимушено вела міграційний спосіб життя, зі світом, «оживляли» дні її самотності. Вона зізнавалась, що тривала відсутність новин з дому викликала в неї хворобу листування. Як ніхто інший, Леся добре знала ціну листам «з рідного краю», хоч не раз жалкувала, що доки дійдуть вони на чужину, «то мають вже не сучасний, а хіба історичний інтерес» [5, с. 24]. З гіркотою Леся писала й про те, що листи не можуть, однак, замінити не тільки розмову, а й «навіть мовчання удвох, сам на сам», бо «якби могло писане слово справді вимовити все, що так глибоко почувасться, а то воно все виходить наче холодне чи офіційне...» [6, с. 48]. Насправді її листи сповнені творчої енергії, яскраво вираженої індивідуальності, культури почуттів, тонкого знання рідної мови і багатьох іноземних мов та культур різних народів. А зізнання, що начебто вона «не вмєє листів писать», бо їй «бракує» епістолярного таланту, а тому її листами «ніхто не задоволений, а менше всього сам автор» [5, с. 371] свідчить насамперед про Лесину вимогливість до себе.

Сьогодні епістолярна спадщина Лесі Українки складає близько 900 листів, і можливості виявлення їх ще далеко не вичерпані. Листування охоплює понад 30 років життя письменниці, у 12-томному зібранні творів складає 10-й (1876–1897), 11-й (1898–1902) і 12-й (1903–1913) томи.

Епістолярій Лесі Українки в різних аспектах досліджували В. Сімович, Т. Панько, С. Єрмоленко, Т. Салига, С. Богдан, М. Крупа, О. Сліпушко, С. Кочерга, М. Коцюбинська та ін. Порівняно з художньою творчістю епістолярій Лесі Українки в лінгвостилістичному аспекті залишається менш дослідженим.

Мета цієї розвідки полягає у визначенні лінгвостилістичних параметрів епістолярію Лесі Українки, пізнанні інтелектуального обшину мовної особистості автора як суб'єкта епістолярного дискурсу в контексті епохи.

Мова епістолярію залежить від мовної культури автора листів, його світобачення, ціннісних орієнтацій. Питання мови як найважливішої ознаки національної свідомості, етнічної самобутності було надзвичайно важливим для Лесі Українки. Свої думки, враження, оцінки суспільно-політичних, наукових, культурних подій, літературних явищ і звичайні побутові турботи вона переважно передавала рідною українською мовою. «Мова Лесі Українки – це на початок ХХ століття зразок інтелігентної мови Східної України» [3, с. 268].

Лесине слово ввійшло вагомою часткою в українську літературну мову, піднесло її на новий інтелектуальний рівень, що було особливо важливим на той час. За висловом Степана Тудора Леся Українка була справжньою Українкою «майже єдиною справжньою Українкою в своєму ширшому класовому і літературному середовищі. Всі її ровесники за віком і того ж класового середовища були вихованцями російської школи, виносили з неї російську культуру як звичайний зміст свого психічного віддишу» [4, с. 129]. Виростала й дозрівала Леся Українка майже в цілковитому відокремленні від впливів російської школи, українських демократичних традицій Косачів і Драгоманових. «Українська мова була для неї єдиною природною формою мислення і вислову, українська культура – природним змістом її психічного віддишу» [4, с. 130]. Сама письменниця у листі до М. І. Павлика 22 червня 1891 року зізнавалася: «ніколи іншою мовою, як тільки своєю, листів не писала і, певне, не писатиму» [5, с. 91].

Епістолярна спадщина Лесі Українки справді вирізняється орієнтацією на народне мовлення з яскраво вираженою індивідуальністю і високим рівнем інтелектуалізації. Навіть саме слово **лист** у Лесі Українки має різні синонімічні найменування: *лист, листище, «книга», «універсал», карточка, одкритка, закритка, графійка*. Наприклад: «Одкриток я взагалі не пишу, а на «книги» не завжди є час і сила. (Сестрі 16 листопада 1899 року) [6, с. 42]. «Я така рада завжди, коли отримую «графійку» від моєї Лілеї лілейної! Так воно славно дряпає завжди і такого багато різного наскребе» [6, с. 312]. Епістолярій Лесі Українки складають листи найрізноманітнішого стильового реєстру: «листи-розмови, листи-рецензії, листи-спогади, листи-діалоги, листи-звіряння, листи-зізнання, листи-мрії» [2, с. 285]. Залежно від обставин, умов, ситуацій, настрою і стану душі авторка сама характеризує лист: «довгий», «довжелезний», «справжній», «хватаний», «порядний», «безтолковий», безладний, «фактичний», «товариський», «короткий», «ласкавий», «милий» якийсь «авторський», довге «слово», довга «книга» тощо. Листи Лесі Українки близькі до мемуарного жанру і зокрема нагадують щоденник, стильові особливості якого найбільше наближені до розмовної мови.

Листи письменниці за своїм характером різноманітні. Вона вміла з кожним адресатом спілкуватися на властивій йому «хвилі», тобто перебувати в колі його думок, інтересів, враховувати при цьому симпатії і антипатії адресата. Тому й природно, що зміст, тональність і взагалі її стиль багато залежали від особи, якій адресувався лист. Так, у кореспонденціях до Михайла Драгоманова, Івана Франка

яскраво простежується глибока повага до адресатів, співпереживання їхніх успіхів і невдач. Взагалі кожен лист вражає вмінням автора охопити безліч питань і відзначається високою наснаженістю різноманітної інформації.

Лексика епістолярної спадщини Лесі Українки переконливо свідчить про глибоке знання писемно-літературної, розмовної і фольклорної традицій, високу мовну культуру автора. У її листах поєднуються розмовні вислови з книжними і науково-термінологічними. Хоч письменниця не брала участі в лінгвістичних дискусіях, але з її листів, а головне з мовної практики випливає, що вона «дотримувалася усталених на той час літературних традицій, наслідувала не лише Тараса Шевченка, але й користувалася виробленим у Галичині культурним лексичним мінімумом і не цуралася діалектизмів, зокрема волинських типу *начиння* «посуд», *повіз*, *копняк* «удар ногою» та ін. [3, с. 267]. Леся Українка глибоко усвідомлювала роль народних говорів у розвитку української літературної мови. У листі до Осипа Маковея 28.01.1894 р. вона висловлює думку, «*що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі. Я не такий завзятий лінгвіст, щоб так уже «преломляти копье» за мову, маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні. Принаймні мене в Галичині розуміють і старі і діти*» [5, с. 386]. Леся Українка допускала можливість і потребу збагачення загальної літературної лексики за рахунок уведення в широкий обіг діалектних слів. При цьому вона радила використовувати маловживані й невідомі слова за допомогою спеціальних прийомів – пояснень значення слів у примітках, контекстуальним розкриттям їх смислу в тексті.

Леся Українка була поборником інтелектуальної, поліфункціональної української мови, добре розуміла складну ситуацію роз'єднання українців, поділ їх державним кордоном. Погляди Лесі Українки на літературну мову як результат синтезування різних говорів, у поєднанні свого й запозиченого, народного й книжного й «*без жадного насильства, сварки й колотнечі*». Вона прекрасно усвідомлювала, що розриву між усним і писемним мовленням не було б, «*якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині*». Як від літератури, так і від мови вона, за словами В. Сімовича, «*вимагала того, що ми тепер називаємо європейськістю, домагалася такої ширини та глибини, які робили б її цікавою всім, а не тільки, мовляв, «українському хуторянинові»* [Цит. за: 3, с. 267]. Великим болем перейняті її думки й про мовний стан по обидва боки кордону в листі до Осипа Маковея 31 листопада 1893 року: «*Не знаю, чим се об'яснити, тільки галичани краще говорять, ніж пишуть, а українці краще пишуть, ніж говорять. Що ж до того, що часто українські сім'ї говорять по-російськи, то, здається, не так давно було, що галицькі русинські сім'ї говорили по-польськи; якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер нехай хто хоче кидас камінь на українців пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями, тільки я свого каміння не зважуся здійснити. Щоб Ви вірили в мою безсторонність, я мушу сказати, що вихована я в українській мові і що до нашої сім'ї той камінь патріотичний все одно не долетить, хоч і буде кинутий*» [5, с. 179–180].

Мова листів Лесі Українки надзвичайно багата лексично, граматично й фразеологічно. Окремі листи буквально пересипані фразеологізмами фольклорного й літературного походження, прислів'ями й приказками тощо. Наприклад: «в ступі улучати»; «байдики бити» [7, с. 21]; «волами не вивезеш» [7, с. 13]; «закинула гадку за грядку» [6, с. 12]; «Обіцянка цяцянка, а дурневі радість!» [5, с. 317]; «Біс біду перебуде одна мине, друга буде» [6, с. 292]; «Баба з возу, кобилі легше» [6, с. 18]; «Прийшла коза до воза!» [6, с. 29]; «Не кажи гоп, поки не вискочиш» [6, с. 127]; «Не було змалку, не буде й до останку» [7, с. 234]; «В нещасну годину родилася, в нещасну і помирати буде» [7, с. 19]. Кожний із таких образних висловів завжди доречний і переконливий з погляду стилю приватного листа, емоційно-експресивної форми передачі інформації. Один з листів до матері (від 26 жовтня 1897 року), де йдеться про постановку драми «Блакитна троянда», Леся починає з вибачення, що лист буде «діловий» і просить вмовити «головну актрису, хто б вона не була, щоб вона не **передавала куті меду** (виділення наше), себто, щоб не впадала занадто в істерику...» [5, с. 349]. У листі до дядька М. П. Драгоманова (10 грудня 1892 року): «...коли Ви мене так сварите, то **«крається серденько начетверо моє»**, як співають в одній нашій пісні.» [5, с. 34]. З іншого листа до матері: «...читаючи лист Франка, я не могла не подумати: **«прийшла коза до воза»**. Тимчасом я відповіла йому в дуже гречному тоні, без жодних натяків на козу...» [5, с. 364]. У листі до М. І. Павлика: «Не хотілось би, щоб на моїй книжці стояв невидимкою епіграф: **«Бігла через місточок. вхопила кленовий листочок, бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку, тільки ж я пила й їла»**» [5, с. 415]. Доречне використання письменницею різних форм усної народної творчості свідчить про високий рівень володіння мовою, образне мислення, здатність влучно й емоційно характеризувати навіть складні поняття чи явища. Іноді письменниця створює власні вислови каламбурного характеру: «Історія навчає, що вона нічого не навчає» [5, с. 123]; «Незвичайні погляди на звичайні речі» [6, с. 33]; «Я готова Вам зробити уступку і то в неуступчивій формі» [7, с. 58]. Епістолярій Лесі Українки містить значну кількість конструкцій, пов'язаних із християнськими святами, віруваннями, обрядністю українців, що є значимими для мовного етикету нашого народу: «Святий вечір, добрий вечір!» [5, с. 270]; «Христос воскрес!» [6, с. 176]; «Слава Ісусу Христу!» [6, с. 243]; «Борони мене, Боже» [6, с. 161]; «Прости Боже» [5, с. 126] тощо. Проявляла неабиякий інтерес Леся Українка до мовного етикету інших народів. Консультувалась у А. Ю. Кримського щодо правильності вжитого нею у «Камінному господарі» звертання до дівчат іспанською мовою, оскільки цієї мови вона ще не знала (Леся почала вивчати іспанську, як вона писала, «з одчаю» в останній приїзд до Єгипту, навесні 1913 року. «Чи називають «донна» (себто «донья») і дівчат, чи тільки замужніх?» [7, с. 520]. Загалом особливості мовленнєвого етикету епістолярної спадщини Лесі Українки заслуговують на спеціальне дослідження в новій науковій парадигмі початку XXI століття.

Українська мова в Лесиних листах стає відкритою до всіх культур світу, до літературних надбань інших народів. Поряд співіснують українська приказка, народний дотеп і французький усталений вислів, польський фразеологізм і латинський афоризм, російський літературний зворот і поетичний рядок із відомого

твору німецького письменника. Ці іномовні вкраплення функціонують як емоційно-експресивні засоби увиразнення індивідуального стилю, як форма передачі емоційного стану особистості, яка відчувала внутрішню форму образного вислову, яка жила в світі іншомовних літератур і постійно трансформувала цей світ в український інтелектуальний контекст. У цьому виявляється своєрідний мовний європеїзм Лесі Українки. Наприклад: рос.: «*С глаз долой, из сердца вон*» [5, с. 323]; лат.: «*O tempora, o mores!*» [5, с. 351]; франц.: «*Laisser faire, laisser passer*» («Хай буде, як буде») [5, с. 163]; «*A la guerre comme a la guerre*» (на війні, як на війні) [5, с. 170]; «*fais gne tu devars, advinne gue pourra*» («Роби, що треба, хай буде, що буде») [5, с. 337]; «*Quand on est bete, c'est pour toujours*» («Коли хто дурний, то це вже назавжди») [5, с. 391]; італ.: «*Veder Napoli e poi morire*» («Побачити Неаполь, і потім вмерти») [5, с. 173]; польською: «*Nie mila ksiadzu ofira – idi, cider, do domu*» («Не мила панові жертва – іди, теля, додому») [5, с. 278].

Можемо стверджувати, що Леся Українка була не тільки справжньою Українкою, але й справжньою європейкою свого часу. Оксана Забужко назвала її «європейкою українського походження». У листах письменниці часто торкається теми вивчення чужих мов: «*Серед киян молодих остатнього часу починає ширитись європеїзм; вони починають учити європейські мови і інтересуватись європейською літературою*» (3 листа до М. П. Драгоманова 24 грудня 1889 року) [5, с. 45]. Знання мов для Лесі – це вихід у широкий світ, бачити його не лише через переклади з російської: «*Біда, що більшість нашої української громади сидить на самій нужденній українській пресі, а через те не бачить як слід світу – ні того, що в вікні, ні того, що поза вікном... Та вже тепер поміж нашою молодогою громадою почалось таке „западничество“, що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу*» (3 листа до М. П. Драгоманова 17 березня 1891 року) [5, с. 85]. Вічне питання європеїзму й народництва для української літератури, загалом культури, Леся Українка відчувала дуже тонко. Воно стояло для неї як у перекладній практичній діяльності (вибір тем, літератури для просвіти народу), так і в мові як словесно-художній творчості. За словами Ліни Костенко «Вона була потужним трансформатором світової культури на рідному ґрунті» [1, с. 54].

Феноменальні здібності до мов дають змогу письменниці не лише поповнювати скарбницю української літератури численними перекладами, але й виводити українську мову на європейські широти. Поетеса, перекладач, вона тонко реагувала на власне лінгвістичні характеристики вислову, на етимологію слів, їх стилістичне забарвлення. Наприклад, коли її брат Михайло листовно запитував, як краще перекласти слово *маятник* у реченні з оповідання В. Г. Короленка «Ночью»: *На стене стучал маятник*, вона відповідає: «Слово *маятник*, я думаю, можна так залишити, бо корінь сього слова український. Маятник по-болгарськи *пахальце*, по-сербськи – *шеталиця*, по-чеськи *kuwadlo*, по-польськи *wahadlo*, по-галицьки – *пендель*, *кивало*» [5, с. 37]. Таке володіння різними мовами, органічне використання їх в епістолярній комунікації – свідчення багатомовної культури письменниці. Леся Українка завжди виважено ставилася до мовного оформлення текстів своїх творів, адже правопис на той час не був усталеним, існувала різниця між

орфографічними нормами у зв'язку з територіальним поділом України. У листі до Івана Франка 14 травня 1892 року читаємо: «Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну) ... В слові *слизьми* таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється. Слово *в'яне* можна писати або так, або *вьяне*, але ніяк не *вяне*, бо то власне вийде російська вимова. Інший, нехай теж так зостається» [5, с. 82]. Леся Українка завжди виступала проти засмічення літературної української мови просто безграмотними виразами і фонетичними помилками, дбала про видання своїх творів: «...се така страшна річ для поета друкарські помилки!...» [5, с. 117]; «Друкарські помилки – то моя рана» [7, с. 504].

Отже, навіть часткове дослідження епістолярної спадщини Лесі Українки засвідчує, як можна і треба володіти українською мовою. Лесине слово в епістолярному дискурсі, її мовомислення свідчать про високу мовну підготовку авторки, мовну культуру і етику спілкування, розвиток словникового складу української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ століть. Сьогодні, на початку ХХІ століття, може бути корисним окреме спеціальне дослідження в новій науковій парадигмі мовленнєвого етикету епістолярію Лесі Українки. Нагадаємо, як Ліна Костенко, аналізуючи літературну творчість Лесі Українки, слушно зауважила: «Незмірний жаль для нашого суспільства, що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелегента, що акумулював в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби культуру мислення» [1, с. 54].

Список літератури

1. Костенко Л. Поет, що ішов сходами гігантів /Ліна Костенко //Українка Леся. Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5–58.
2. Мацько Л. І. Мовотворчість Лесі Українки / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко // Дивослово. – 2002. – №3. – С.14–16.
3. Русанівський В.М. Історія української літературної мови. Підручник / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
4. Тудор С. Вихід слова / Степан Тудор // Українка Леся. Публікації, статті, дослідження. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 115–138.
5. Українка Леся. Листи (1876–1897) / Леся Українка //З ібр. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.
6. Українка Леся. Листи (1898–1902) / Леся Українка // Зібр. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 11. – 480 с.
7. Українка Леся. Листи (1903–1913) / Леся Українка // Зібр. творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 12. – 694 с.

Власенко В. В. Лингвостилистические параметры эпистолярного наследия Леси Украинки / В. В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 42–48.

В статье рассмотрено эпистолярное наследие Леси Украинки, ее лингвостилистические особенности. Сосредоточено внимание на авторском языковом мышлении, отношении к диалектной лексике, формированию норм литературного языка, культуры речи. Наблюдение проиллюстрировано примерами, в которых выразительно прослеживается высокий уровень владения языком, сочетание своего родного и иноязычного, народного и книжного. Подтверждается мысль В.Русановского, что язык Леси Украинки – это на начало ХХ столетия образец интеллигентного языка Восточной Украины.

Ключевые слова: Леся Українка, епістолярій, епістолярне насліддя, європеїзм, літературний мовний стиль.

Vlasenko V. V. Linguo-stylistics Feature of Lesya Ukrainka's Epistolary Heritage / V. V. Vlasenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 42–48.

The article under discussion is intended to survey the linguo-stylistics peculiarity of Lesya Ukrainka's epistolary heritage. It draws our attention to the author's linguistic thought, the attitude to dialectic vocabulary, the formation of the literary language and the speech standards. Lesya Ukrainka's epistolary heritage confirms drastic proficiency in literary, informal and folkloric traditions with pronounced individuality and high level intellectualization. The results obtained confirm examples which tracing high level proficiency in a language with combination her native and foreign, folk and bookish. Lesya Ukrainka always demanding referred to linguistic framework and it was vindicated by her epistolary. The each definite instance of epistolary communication is disclosed author's inner world wealth and high level linguistic standards with addressees. According to V. Rusanivskiy, the language of Lesya Ukrainka is the pattern of refined language of Eastern Europe at the beginning XX century.

The peculiarities of speech etiquette of Lesya Ukrainka's epistolary heritage was not examined, because it are worthy of special study in modern scientific paradigm of the beginning XIX century.

Keywords: Lesya Ukrainka, epistolary, epistolary heritage, Europeanism, literary language.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2014 року